

HRÁCH NA ZDI?

Aleš Máchal

(Lipka – školské zařízení pro environmentální vzdělávání Brno)

Proslov při zahájení 2. národní konference EVVO a EP Měníme svět? v Brně 10. 10. 2018

Vážené dámy, vážení pánové, přátelé environmentální osvěty a všeho obdobného usilování!

Děkuju organizátorům konference za příležitost k vám promluvit. Dovolte mi prosím, abych prvořadě poděkoval vám všem, ale i těm nepřítomným, kteří se profesionálně nebo ve svém volném čase, vytrvale a s nadšením věnují nejrůznějším podobám environmentální výchovy. Bylo by krásné poděkovat všem jmenovitě. Ale naštěstí je nás už tak moc, že to prostě nejde. Naši úctu si zaslouží především učitelé na všech stupních škol a školní koordinátoři EVVO, vedoucí všemožných kroužků, oddílů a klubů, ekologické poradkyně a poradci, pracovníci center a středisek ekologické výchovy, jejich dobrovolníci i věrní návštěvníci, univerzitní badatelé, krajsí a městští koordinátoři EVVO, aktivní úředníci, politikové ochotní porozumět a pomáhat (jako např. Libor Ambrozek), a také novináři, kteří dokáží psát o životním prostředí pravdivě a čtivě (ty nejlepší máte možnost vidět ve 12:15 zde).

Poněvadž ode mě nelze očekávat vědeckou analýzu dosavadního dění v environmentální výchově, dovolte mi spíš trochu ekovýchovného dějepisu a subjektivního bilancování bez powerpointové prezentace, kterou se budu snažit vynahradit osobnějšími vyjádřeními.

Úsilí lidí pracujících v ekologické – a v souladu s legislativou říkáme raději environmentální – výchově bylo, je a možná nějakou dobu ještě bude poznamenáno jakýmsi sisyfovským syndromem, který lze výstižně vyjádřit českým rčením o házení hrachu na zeď. Za bezmála třicet let od Listopadu 1989 jsme mnohokrát, zejména v letech 1994 – 1998, zažívali chvíle i delší období beznaděje a pocitů marnosti našeho konání. Výroky a počínání politiků, zejména v nejvyšších funkcích včetně ministerských naše snahy ztěžovaly, ale mnohdy je i zcela znemožňovaly, a to v obou smyslech toho slova – snažily se nás dehonestovat a naši práci mařit. Je obdivuhodné, že tato údobí zaklínající se trhem bez přívlastků a nezbytností růstu HDP většina středisek EV přečkala, byť mnohá z nich v podmínkách horších než skromných. Nedostavovaly se ani očividné výsledky našeho snažení prostřednictvím tzv. ekologických výukových programů, v dalším vzdělávání učitelů jsme mnohdy zjišťovali, že vzděláváme vzdělané a přesvědčujeme přesvědčené, zatímco drtivou většinu těch ostatních se nám nedaří oslovit, natož získat. Podstatná změna k lepšímu podle mého soudu nastala až s rozjezdem specializačních studií pro školní koordinátory EVVO. Ale to předbímám.

Pojďme se na chvíli podívat na radostnější stránku dějin ekopedagogického snažení – od počátků výchovy k ochraně přírody přes výchovu k péči o životní prostředí až po výchovu ekologickou – a environmentální. Učiníme tak proto, aby bylo zřejmé, že jsme měli na co navazovat a kým se nechat inspirovat.

Nakoukněme nejprve až do šedesátých let 20. století, kdy pan RNDr. Jan Čeřovský, šéfredaktor tehdy nesmírně populárního a obtížně získatelného časopisu ABC poprvé vydal *Zápisník pionýrské hlídky ochrany přírody* (1963). Tyto „HOPy“ byly prvním významným počinem, který sousloví „ochrana přírody“ naplnil praktickým obsahem v přijatelném didaktickém rámci. Naznačily také cestu mnoha zájmovým kroužkům a klubům, které po roce 1968 působily pod křídly TISu – Svazu pro ochranu přírody a krajiny, v TOMech – turistických oddílech mládeže, v Zeměpisné společnosti,

v brontosauřích seskupeních i v mnoha dalších, často poloilegálních útvarech. Mnohým z nás nakonec nezbylo, než přejít do PO SSM, kde jsme si však i v šedi tehdejší normalizace dokázali vybojovat neoficiální statut POMOPů, čili pionýrských oddílů mladých ochránců přírody. Jiní zase dovedli příhodně začlenit práci s dětmi v MOPících ČSOP.

S postupujícím časem začínalo být stále zřejmější, že výchova dětí k ochraně přírody a osvěta k témuž mezi dospělými nebude vzhledem k neustále se zhoršujícímu stavu životního prostředí dostatečná. K prozření nám v 70. a 80. letech pomáhaly české překlady knih úctyhodných a dodnes vážených zahraničních autorů (Dorst, Odum, Farb, Duvigneaud), ale i původní publikace domácích odborníků (Moldan, Jeník, Hadač a další), jejichž knihy kupodivu směly vycházet.

Neopominutelnou osobností vznikající československé ekopedagogiky se v 80. letech stala paní Dr. Danuše Kvasničková, která s obdivuhodným úsilím dokázala prosadit zavedení učebních osnov a učebnic přírodopisu a biologie s výrazným ekologickým zaměřením pro základní a střední školy, ale i předmětu *Základy ekologie* do středních škol, na kterých nebyla biologie vyučována. Právě paní Dr. Kvasničková v roce 1985 uvedla do československého prostředí sousloví „ekologická výchova“, od ní jsme se rovněž naučili chápat obsah výstižného pojmu „ekologická gramotnost“.

Ovšem osobností, na které můžeme být právem hrdi a od kterých se máme pořád co učit, je mnohem víc. Nemohu nepřipomenout člověka, jehož lze právem považovat za zakladatele české praktické ekopedagogiky, pana učitele Aleše Záveského, zakladatele první školní přírodní rezervace Pod vyhlídkou v Prachaticích (1967) a tamní Stanice mladých ochránců přírody, ze které se později vyvinulo CEV Dřípatka.

Za všechny další nesmírně obětavé, nadšené a cílevědomé „matky zakladatelky“ ekologické výchovy v ČR si dovolím připomenout alespoň některé – například paní Evu Olšanskou, která z Ostravy dokázala podněcovat, metodicky podporovat a koordinovat činnost KMOPů TISu (časopis Veverka Terka), paní učitelku Květoslavu Burešovou, prosazovatelku renesance školních zahrad a zakladatelku kněžických Chaloupek, paní Emilku Strejčkovou, která svou neuvěřitelnou vůlí a energií dovedla s pomocí trpělivých a obětavých spolupracovníků přetvořit ruiny Toulcova dvora v Praze 10 na obrovské středisko ekologické výchovy. Obě tyto úctyhodné osobnosti přes kupíci se překážky vytrvale usilovaly o smysluplné přenesení části školního vyučování do přírody a o co nejpřímější kontakt dětí s ní. A ještě jedna žena, které vděčíme za zrod EV v národních parcích – paní Eva Nováková, zakladatelka oddělení výchovy při Správě KRNP, jejímiž prázdninovými kurzy na Rýchorské boudě prošly řady budoucích významných osobností české biologie a environmentalistiky.

Mezi další vzácné osobnosti, které se bez okázalosti léta věnovaly ekologické výchově ve vysokoškolském prostředí na pedagogických fakultách, patří paní Dr. Eva Lišková, která po letech nucené učitelské odmlky dokázala po roce 1989 vytvořit Kabinet ekologické výchovy při Katedře biologie na PdF UK, a také paní Dr. Hana Horká, která se dokázala stát první docentkou v oboru ekologická výchova v ČR a ve svém úsilí neustále pokračuje. Podobně to platí i pro paní Dr. Janu Dlouhou, vedoucí projektů a výzkumu vzdělávání pro UR v Centru pro otázky životního prostředí UK, bez jejíž železné vůle by neexistoval elektronický recenzovaný časopis *Envigogika* zaměřený na analýzu pedagogických východisek environmentálního vzdělávání. Nejmladší generaci ekopedagogicky zaměřených vysokoškolských učitelů dnes zastupují především paní Kateřina Jančaříková (PdF UK) a pánové Jan Činčera a Jan Krajhanzl nyní působící na FSS MU.

Asi nikomu z vás není zapotřebí představovat osobnosti, jakými byli Josef Vavroušek, propagátor myšlenek udržitelného života a jediný federální ministr životního prostředí, botanik a ochranář Václav Petříček a novinář Josef Velek, zakladatelé Hnutí Brontosaurus v roce 1974, které čiperně funguje dodnes. I díky těmto vzácným lidem jsme se v environmentální výchově nepouštěli na pole neorané. Mnoho dobrého bylo předem vykonáno i dalšími pozoruhodnými osobnostmi. Tak například lesník a ekolog Igor Míchal sepsal útlou publikaci *O odpovědném vztahu k přírodě (předpoklady ekologické etiky)* a díky další slovnaté postavě – Ivanu Makáskovi ji vydal v ediční řadě ochránářského časopisu Nika v roce 1988. To byla panečku bomba! Považte, sousloví ekologická etika tenkrát ještě znělo vysloveně disidentsky – a nám bylo díky těmto dvěma statečným mužům umožněno poodhalit smysl oboru, do kterého nás později podrobně zasvětil prof. Erazim Kohák svojí *Zelenou svatozáří* z roku 1998. Neméně působivé a inspirující byly knihy paní prof. Hany Librové, zejména *Láska ke krajině? a Pestří a zelení*, po nichž následovaly ještě dva díly této jedinečné, nedávno završené trilogie.

K nezapomenutelným akcím patří i dlouhá tradice setkávání absolventů Letních škol ochrany přírody a brontosauřích táborů v rámci uherskohradištského filmového festivalu TSTTT. Svobodomyšlné doprovodné programy zde organizovala Jarka Dupejová, která ve druhé půli osmdesátých let přivezla z USA řadu her s ekologickou tematikou. Ty se nám po přepracování a důkladném ověřování s dětmi podařilo vydat v roce 1987 s podporou tehdejší pracovnice Ústředního domu pionýrů a mládeže Maryny Lexové pod názvem *Hrajeme si na přírodu*. Pomaloučku nazrávala doba i k hlubšímu nahlížení do zahraničního dění v ekologické výchově. V říjnu 1989 se z iniciativy manželů Kulichových uskutečnila v Seči památná mezinárodní konference TOUCH 89 s účastí řady zahraničních lektorů zvučných jmen jako Geoff Cooper, David Selby či Mike Pasternak.

Díky nadšení a pílí Hanky a Jirky Kulichových také řadu let vycházel výtečný zpravodaj ekologické výchovy *Sisyfos*, jehož vysoce kvalitním nástupcem se stal časopis pro ekogramotnost *Bedrník*, vycházející díky neúnavné péči jeho šéfredaktorky Hanky Kolářové od roku 2002 dodnes. K časopisům, které vám chci doporučit, určitě patří i *Sedmá generace* zrozená v Hnutí DUHA (původně nazývaná *Poslední generace*), nepřetržitě vycházející už 27. rokem.

Ale dosti dějepisu. Organizátory této konference nám bylo uloženo, abychom se zamysleli především nad tím, co jsme dokázali a co přinášíme české společnosti. V následujícím se pokusím popsat některé z našich společných úspěchů i otazníků.

Za nevídaný rozmach environmentální výchovy a osvěty od konce 90. let vděčíme především přísunu evropských peněz v částkách, o kterých se nám dřív ani nesnilo. Otevření dotačních titulů na EV ve Státním fondu ŽP, silná grantová podpora v rámci operačních programů Evropského sociálního fondu, z Norských fondů a řady dalších podpůrců, to vše dohromady umožnilo rekonstruovat (např. DOTEK, Horní Maršov), stavět (Sluňákov, Horka nad Moravou, KRTEK Vrchlabí), zaměstnávat lidi, ale třeba i připravovat a ověřovat metodiku k novému standardu studia k výkonu specializované činnosti v oblasti environmentální výchovy. Neměli bychom zapomínat ani na mnohdy velkorysou pomoc a podporu zahraničních příznivců z Velké Británie, Nizozemí, Německa i dalších zemí.

Je třeba připomenout, že zásadním průlomem pro EV na základních a středních školách se stalo uplatnění RVP s průřezovým tématem *Environmentální výchova* a s možností ustanovit školního koordinátora EVVO, což se na mnoha školách podařilo i díky dotovaným běhům specializačních studií, které obsahově i lektorsky dodnes patří k nejnáročnějším, ale i nejzajímavějším a lidsky nejvíce obohacujícím činnostem pořadatelských SEV.

Významným počinem v metodické oblasti se stalo zpracování tzv. DOVů neboli Doporučených očekávaných výstupů pro environmentální výchovu, na jejichž zpracování se výraznou měrou podíleli Jan Činčera, Kateřina Jančaříková a Petra Šimonová ve spolupráci s VÚP Praha.

K nepochybným úspěchům té doby patří také posílená síť ekologických poraden sdružených do STEP, jejímiž cílevědomými hybateli působícími v mnohdy nelehkých podmínkách, byli a stále jsou především Yvona Gaillyová a její spolupracovníci.

Obsažným a zřetelným počinem se u většiny SEV stala široká nabídka ekologických výukových programů. Každoroční velkou akcí sloužící k výměně programů, námětů, ale i připomínek se staly Veletrhy výukových programů, nedávno se na Chaloupkách uskutečnil jejich už 25. ročník. Maloučko kvantitativně pro představu o objemu odvedené práce: podle VZ Pavučiny za rok 2017 bylo uskutečněno celkem 536 pobytových programů a 9014 programů denních, což jsou ohromná čísla, do kterých není započtena výuka uskutečňovaná centry EV mimo Pavučinu.

Už dávno víme, že líbí-li se program učitelům i dětem, není to jednoznačnou známkou jeho kvality. O účinnosti, didaktické úrovni i odborné správnosti EVP vedeme v naší komunitě kritické rozpravy už mnoho let. Dovolím si teď jen poznámku k osobnosti lektora:

Ekopedagog potřebuje rozumět ekologii a environmentalistice a současně být tvořivým a přesvědčivě působícím učitelem. Je pravda, že především v začátcích jsme se snažili obě tyto kompetenční stránky řešit samostudiem, mnohdy jsme je nahrazovali intuicí, záplavou pracovních listů a snad i jakýmsi přirozeným nadáním, posléze i návštěvami objevených kurzů paní učitelky Jitky Kašové o projektové výuce. Ne vždy to však stačilo. Je skvělé, že dnešní doba přináší široké možnosti dalšího pedagogického vzdělávání včetně kurzů kritického myšlení. Nesmíme však také zapomínat na neustálou aktualizaci svých environmentálních poznatků, které jsou nutným předpokladem kvalitní výchovy a osvěty k environmentálně odpovědnému jednání. Domnívám se, že nechceme a nemůžeme nikoho nutit, aby jednal, jak my si myslíme, že by se jednat mělo. Naší snahou by mělo být takové působení na žáky (děti, studenty, klienty), aby byli k environmentálně odpovědnějšímu jednání všestranně připraveni. Budou-li tak skutečně jednat je už výhradně záležitostí jejich svobodného rozhodnutí. Jsem přesvědčen, že smyslem environmentální výchovy je především naučit děti rozeznávat hodnoty, principy a vzorce chování, podle kterých budou už samostatně nacházet své vlastní odpovědné přístupy k životu, k lidem a k životnímu prostředí, a dokáží je projevovat v každodenním životě svým eticky i environmentálně příznivějším jednáním.

Svébytnou kategorií vzdělávacích aktivit je ekopedagogická příprava studentů učitelských oborů na různých vysokých školách. Velice mě těší, že se ji některým SEV podařilo začlenit do akreditovaných studijních programů v podobě povinných nebo volitelných předmětů denního i dálkového studia.

Ke zdařilým počínům české environmentální výchovy náleží i dlouhatánská řada vydaných osvětových publikací, z nichž mnohé snesou nejpřísnější měřítka po stránce odborné, didaktické i grafické.

Závěrem mi dovoluji, abych už jen stručně nabídl k úvahám několik námětů pro další léta. Domnívám se, že

- je důležité zachovávat trvalou úctu a pokoru ke všem učitelům – jejich zodpovědnost je obrovská;

- více bychom měli doceňovat úsilí vedoucích a ředitelů středisek k udržování partnerských vztahů s politiky a úředníky, při kterém jde především o informovanost těchto činností o smyslu a skutečné naplnění činnosti organizací věnujících se EV;
- mějme na paměti, že je sice důležité stanovit si cíl každého vzdělávacího působení, ale především mít ujasněný jeho smysl, neboť úsilí, které má smysl, může být naplňováno prostřednictvím dobře stanovených cílů, avšak učit o něčem, co smysl nemá, nelze zachránit ani brilantně formulovaným cílem;
- jsem přesvědčen, že je zapotřebí obnovit, rozšířit a prohloubit přímé kontakty s environmentálně i lidskoprávně zaměřenými neziskovými organizacemi působícími v regionu, měli bychom o sobě víc vědět a umět si navzájem pomoci, mohou přijít horší časy;
- stojí za to hlouběji promýšlet účinnost některých akcí pro širokou veřejnost (jako např. Den Země) tak, aby nejen přilákaly zvědavce k různým atrakcím, ale aby návštěvníky i vybízely k zamyšlení nad vlastními postoji k životnímu prostředí a vlídně ponoukali k jejich posunům ve prospěch environmentálně šetrnějšího způsobu života – dobrým příkladem budiž třeba názorné ukázky živých slepic z volného a klecového chovu na letošním Dnu Země na Kraví hoře;
- pobytové programy pro děti by bylo dobré obohacovat o manuální práci v terénu na pomoc přírodě – i vyřezávání náletočných dřevin a vyhrabávání stařiny v přírodních rezervacích může být pro děti formativním zážitkem; nenahraditelné jsou však i chvíle dávající příležitost k obdivu krás a divů i té nejobyčejnější přírody, o čemž více a mnohem lépe jistě promluví Michal Bartoš;
- dovednosti v třídění odpadů je sice stále potřeba prohlubovat, přimlouvám se však za mnohem větší důraz na předcházení jejich vzniku včetně směřování k „bezobalovosti“ nákupů;
- rozhodně bychom měli překonat „*dlouhý stín Václava Klause*“ (název knihy Petra Vidomuse) a neustávat v přijatelné, leč důrazné osvětě týkající se změn klimatu; tohle téma by se mělo důsledněji objevovat v nabídce našich výukových programů a především ve vzdělávacích akcích pro učitele; že totéž neméně platí k tématům vody v krajině, je snad už zbytečné dodávat;
- připomínám, že encyklika papeže Františka Laudato sí' je zatím stále nedocenenou pokladnicí myšlenek a námětů pro EVVO;
- dobře promyšlená a důsledně uplatňovaná certifikace SEV je už osvědčeným způsobem, jak držet a zdvíhat laťku kvality služeb, určitě bude dobré v certifikacích pokračovat;
- chybí nám větší spolupráce se slovenskými partnery, se Špirálou, slovenskou obdobou Pavučiny;
- střediska EV by i nadále měla být také oblíbenými a vyhledávanými útočišti, ve kterých vždy najdou oporu, pochopení a zázemí učitelé, studenti, dobrovolníci i zájemci z řad veřejnosti.

V EVVO našlo uplatnění mnoho pracovitých a šikovných lidí, které jejich práce baví a naplňuje. Avšak nebezpečím našeho oboru je sice nevyslovený, ale jaksi očekávaný předpoklad trvalého nadšení a maximálního nasazení, což ve většině případů nemůže být trvale udržitelné. A ani ředitelé nemohou dlouhodobě pracovat 20 hodin denně a ke spokojenosti svých lidí vyřešit vždycky všechno. Budme si prosím těchto skutečností vědomi, abychom dokázali předcházet frustracím, vyhořením a vzájemným zklamáním, kterým se dalo předejít.

A úplně nakonec mi dovoluji připomenout naše dávné heslo „*Skromnější život – krásnější svět*“. Třeba se vám stane drobnou inspirací a pomůže, aby náš hrách dobře klíčil a dával sladší plody.

Přeju vám všechno dobré!